

bâd Sarayı, yerine bir yenisi yaptırılmak üzere yıktırıldığında ortadan kaldırılmış, yalnız dere üzerine çıkan muntazam kesme taştan rıhtımı bırakılmıştı. Yeni saray ile birlikte bu rıhtım setinin üstünde 1809-1816 yıllarında eskilerinden çok farklı bir şekilde inşa edilen bu köşke genellikle Çadır Köşkü denilmiştir.

Çadır Köşkü, Çağlayan Kasrı'nın fotoğrafları ile yerli ve yabancı ressamların çeşitli tekniklerde meydana getirdikleri resimlerde ön planda görülmektedir. 1832 yılında H. Meyer tarafından çizilen krokisinde bu zarif köşkün oldukça ayrıntılı ölçüleri de verilmiştir. Kâğıthane deresinin ve Çağlayan Kasrı'nın çok güzel bir süsü olduğu anlaşılan Çadır Köşkü, sarayın kullanıldığı II. Meşrutiyet yıllarına kadar bakımlı kalmış, fakat bu tarihten sonra Çağlayan Kasrı ile birlikte hemen hemen sahipsiz bırakılmış ve nihayet 1940 yılına doğru çevresindeki yaşlı ağaçlardan birinin üstüne yıkılması ile tamamen tahrip olmuştur. Bir süre mermerleri etrafa saçılmış halde kalan köşkün ihyası düşünülmüş, fakat bu da gerçekleşmemiş ve buraya İstihkâm Yedek Subay Okulu'nun yapımı ile de Çadır Köşkü hiçbir iz kalmayacak şekilde yok edilmiştir.

Mermer döşeli bir setin üstünde yer alan Çadır Köşkü önceki gibi çıkıntılı biçimde olup yalnız burada hafifçe kavisli

üç çıkıntı vardı. Barok başlıklı (yirmi adet) mermer sütunlar, çok geniş olarak dışarı taşan bir saçağa sahip çatıyı taşıyordu. Dışı kurşun kaplanmış çatının içindeki ahşap bir kubbe orta kısmı örtüyordu. Bu ortadaki yuvarlak sofranın mermer levhalarla döşeli merkezinde, önceki Kasrı Nişâd'da olduğu gibi yine mermerden bir fiskiyeli havuz bulunuyordu. Köşkün etrafını çevreleyen mermer bir korkuluğun iç tarafında da sedirler uzanıyordu.

Eski Türk geleneği uyarınca sütunların aralarında içeriye hava tesirlerinden koruyan büyük kumaş perdeler asılmıştı. Geniş saçağın alt yüzeyleriyle köşkün tavani ve bilhassa kubbe çok zengin surette nakışlarla bezenmişti. Eski fotoğraflarda bunlar açık olarak görülmektedir.

Çadır Köşkü, Batı mimarisıyla süsleme sanatından ilham alınan unsurların Türk gelenek ve yaşama tarzına uydurulması suretiyle meydana getirilmiş ve başka bir benzeri artık bulunmayan bir "su kıyısı köşkü" idi. Kendi değerlerinin kıymetini bilmeyenlerin kurbanı olan bu eserin yok olması Türk sanat ve mimarisine için büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1974, II, 370-373; a.mlf., *Sa'dâbâd*, İstanbul 1977, tür.yer.; Semavi Eyice, "Kâğıthane-Sâdâbâd-Çağlayan", *Taç*, I/1, İstanbul 1986, s. 29-36.



SEMÂVİ EYİCE

ÇADIR MEHTERLERİ

Osmanlı Devleti'nde
padişahın çadırlarını kurup kaldıran
ve koruyan teşkilâta verilen ad.

Sefer veya göçlerde, ayrıca lüzumu halinde çadırları kuran ve "hayme-i hâssa" denilen çadır mehterleri "oda" tabir edilen dört bölüğe ayrılmıştı. Bu dört bölükten başka yedi otakça, iki nakışça, on altı çadır dikici ve iki de perdecisi vardı. Çadır mehterleri arasında cellât görevi yapan bir sınıf daha bulunuyordu. Bunlardan dört veya beş kişi, her gün sarayın orta kapısında padişahın yahut sadrazamın emirlerini yerine getirmek için nöbet tutardı.

İlk defa Fâtih Sultan Mehmed döneminde Mehterân-ı Hayme Cemaati adında bir teşkilât kuruldu. Bu sırada yaklaşık otuz yedi kişiden ibaret olan bu topluluğa yevmiyesi 7 akçe olan bir kethüdâ başkanlık etmekteydi. Daha sonraki tarihlerde bu kethüdâ mehteranbaşı, sermehterhâne-i hayme, sermehterhâ-

ne-i hayme-i hâssa, hayme mehterbaşı, mehterhâne nâzırı, mühimmât-ı hayme nâzırı, hassa mehterbaşı gibi unvanlarla anıldı. Görevli diğer personelin de mehter şâkirdi, mehterhâne-i âmire zâbiti, mehterhâne-i âmire neferi, haymedüz şâkirdi gibi unvanları vardı.

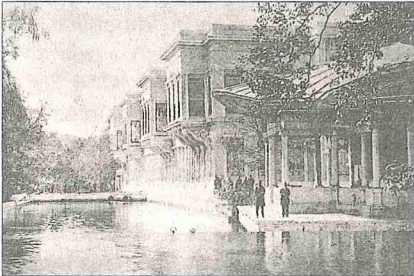
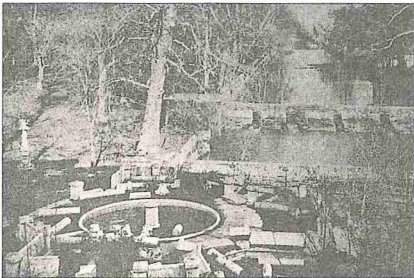
XVII. yüzyıl başlarında sayıları 835 kişiye ulaşan çadır mehterleri, yüzyılın sonunda 2000 kişilik bir teşkilât haline geldi. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru ise mevcutları, her birinde 861 kişi olmak üzere dört bölüğe ulaştı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra çadır mehterleri teşkilâtı Hıyâmiye Nezâreti adını alarak görevini sürdürmeye devam etti.

Çadır mehterlerinin oturdukları yere mehterhâne-i hayme-i hâssa kışlağı, hayme mehterleri kışlağı gibi isimler verilmekteydi. Çadır malzemesi ve mühimmatının korunup toplandığı yer de mehterhâne-i mühimmât ambarı, hassa mühimmat ambarı adlarını taşımaktaydı.

Atmeydanı'nın batısındaki Aslanhanne'nin bitişiğinde terziler cemaatinin iş yerleri vardı. Gerek Ağakapısı esnafından olması, gerekse terzilerin iş yerinden pek uzak bulunmaması gereken çadır mehterleri teşkilâtının da bu civarda olması kuvvetle muhtemeldir. Sultanahmet'te şimdiki Tapu Dairesi yakınında Mehterhâne-i Âmire Kasrı Hümayunu adlı bir kasrın varlığı bilinmektedir. Bu kasır çadır mehterlerinin kışlası yakınında bulunduğu için bu isimle anılmaktaydı. Bu da çadır mehterleri kışlağının Sultanahmet'te olduğunu kesinleştirmektedir. Mehterhâne Kasrı 1807 yılında çıkan bir yangında kışla ile birlikte yanmış, bu yangında çok sayıda çadır, taht, halı ve murassa' madenî eşya da zayı olmuştur. 1816 tarihli bir masraf belgesinden bu kasrın yeniden inşa edildiği öğrenilmektedir. Yeni kasrın, yapımından yaklaşık on yıl sonra kışla ile birlikte bir defa daha yandığı belgelerde kayıtlı ise de ne derece tahrip olduğu bilinmemektedir.

Başta otağ-ı hümayun olmak üzere bütün saray çadırlarını dikmek, muhafaza etmek, bunları seferlerde ve törenlerde taşımak, kurmak, zaman zaman havalandırmak ve temizlemek, çadırların içindeki mefruşatı dikmek, temizlemek, ayrıca muhtelif saray ve kasırların mefruşatını dikmek ve korumak, çadırların imali için gerekli malzemeyi temin etmek çadır mehterlerinin görevleri arasında bulunuyordu. Bazı durumlarda saray bünyesindeki dikici mehterleri ye-

Kâğıthane deresi kıyısında Çadır Köşkü ve Çağlayan Kasrı'nı gösteren XX. yüzyıl başına ait bir fotoğrafla (İÜ İkt. Albüm, nr. 90.489) Çadır Köşkü yıkıntılarını gösteren bir fotoğraf (S. Eyice arşivi)



ÇADIR MEHTERLERİ

terli olmadığı zaman Bursa, Edirne ve Şam'dan ustalar temin ediliyor, bazan da bu merkezlerle çadır siparişleri veriliyordu. Nitekim 1750 yılında Halep'te bir otağ-ı hümayun diktiliği bilinmektedir. Ölen veya azledilen sadrazamların ve paşaların çadırları belli bir bedel karşılığında satın alınarak çadır mehteri ambarlarında muhafaza edilir, bu ambarlarda her zaman çadır imali için kullanılması gereken bol miktarda malzeme bulundurulurdu. Bunlar arasında kirpas çeşitleri, atlaslar, astar kumaşları, pamuk bezleri, çuha, yün, sim, sırma, kolan ve ip en çok bilinen çeşitlerdi.

Otağ-ı hümayun daima iki takım halinde bulundurulurdu. Çadır mehterleri, sefere çıkan padişah ve serdâr-ı ekreme ait otağlar kompleksini her zaman bir ileri menzilde hazır bulunacak şekilde kurardı. Seferler ve hac kafileleri dışında özel törenlerde, binîş* törenlerinde de çadır mehterlerine önemli görevler düşerdi. Çadır mehterleriyle yakınlığı olan yardımcı kuruluşlardan biri de Has Ahur mensuplarıydı. Hacca gidişler ve seferler sırasında çadırlar ve malzemeleri Has Ahur seyisleri tarafından yönetilen at, deve gibi binek hayvanlarının yardımıyla taşınırdı. Has Ahur seyisleri, büyük mîrâhura ve küçük mîrâhura bağlı olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Bu gruptan küçük mîrâhura bağlı olanlar çadır mehterlerine yardımcı olan kişilerdi ve bunlara mehterân-ı âhûr-ı küçük adı veriliirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 88; Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 93-94; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 42, 93; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 592; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 179-184; Konyalı, *İstanbul Sarayları*, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 158, 400, 401-444; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 453-454; Cenap Çürük — Ersin Çiçekçiler, *Örnekleriyle Türk Çadırları*, İstanbul 1983, s. 3-4; Pakalın, I, 320-321; II, 449-451.



CENAP ÇÜRÜK

ÇAGĀNİYÂN

(چغانیان)

Mâverâünnehir'de bir bölge
ve bugün mevcut olmayan
tarihi bir şehir.

Bugün Özbekistan'ın Surhanderya vadisine tekabül eden bölgenin tarihi milâttan önce VI. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Ortaçağ'da Çagānrūd vadisine Ça-

gāniyân (Arâpça kaynaklarda Sagāniyân) denilmekteydi. Çagānrūd (Surhanderya) nehri Çagāniyân'ın ortasından geçerek kuzeyden güneye doğru akar ve Ceyhun (Amuderya) nehrine dökülür. Doğuda Vahş, güneyde Ceyhun nehriyle sınırlanan ve Tirmiz'in kuzeyine kadar uzanan bölgenin merkezi, nehir kıyısında yükselen dağ eteklerinde kurulmuş olan Çagāniyân şehridir. Çagāniyân'ın suları bol, bitki örtüsü zengin, toprakları bereketliydi ve bölgede çeşitli av kuşları bulunmaktaydı. Çok geniş bir sahayı kaplayan Çagāniyân bölgesindeki halkın eğitim seviyesi düşüktü. VI. (XII.) yüzyılda Çagāniyân şehrinde bir kapalı çarşı ve meşhur bir cuma camii vardı. Sünnî olan halk dindar ve misafirperverdi. 16.000 köyü olan bölgenin yıllık haracı 48.529 dirhemdi ve gerektiğinde tam teçhizatlı 10.000 muharip çıkarabiliyordu. Bölgenin Çagāniyân dışındaki şehirleri Dârzencî, Bâsend, Senggerdek, Beham, Şûmân, Kubadiyan, Endican, Destgird ve Henbân idi.

Çagāniyân milâdî V-VI. yüzyıllarda Eftalitler'in (Akhunlar) başşehriydi. VII. yüzyılda bölge Çagān-hudât unvanlı mahalli hükümdarlar tarafından idare ediliyordu. Hz. Osman zamanında Abdullah b. Âmir, Ahnef b. Kays'ı Toharistan'a gönderdi. Çagāniyân meliki Ahnef b. Kays'a saldırdı ve aralarında çok çetin bir savaş oldu. Sonunda bozguna uğrayan Çagāniyân kuvvetleri Cûzcân'a sığındı. As-haptan Akra' b. Hâbis onları burada bir süre muhasara ettikten sonra şehri ele geçirdi (30/650-51). Emevîler devrinde Horasan valiliğine tayin edilen Hakem b. Amr el-Gıfârî 47 (667) yılında başlattığı akınlar sonunda Ceyhun nehrini geçerek Çagāniyân'a kadar ilerlemişti. Aharûn ve Şûmân meliklerinin saldırılarına mâruz kalan Çagāniyân Meliki Tîş (Bîş) el-A'ver, Mâverâünnehir fâtihî Kuteybe b. Müslim'den yardım istedi. Bunun üzerine Çagāniyân'a gelen Kuteybe'yi törenle karşılayıp çeşitli hediyelerle birlikte şehrin altın anahtarlarını da teslim ederek kendisine itaat arzetti. Böylece Çagāniyân İslâm hâkimiyeti altına girmiş oldu (86/705). Daha önce Budist olan bölge halkı İslâm hâkimiyeti sırasında daha çok Belh kültürünün etkisinde kaldı. Çagāniyân halkı 119-121 (737-739) yılları arasında İslâm ordusunun saflarında batıdaki gayri müslim Türkler'e ve müttefiklerine karşı savaştılar. Abbâsî ihtilâli sırasında da Emevîler'le Abbâsîler arasındaki iç savaşlara katıldılar.

IV. (X.) yüzyılda Muhtâc b. Ahmed Ça-gāniyân'da Muhtâcoğulları (Âl-i Muhtâc) adıyla tanınan bir hânedan kurdu. Ah-fadî da yaklaşık 430 (1038-39) yılına kadar burada hüküm sürdü.

Mehdî olarak tanınan bir kişi Ça-gāniyân'ın Bâsend şehrinde peygamberlik iddiasında bulundu ve etrafına topladığı kalabalık bir kitleyle kendine tâbi olmayanları öldürmeye başladı. Ancak Muhtâcoğulları'ndan Ebû Ali, üzerine bir ordu sevkedip bu âsiyi öldürttü (322/934). Ebû Ali 337'de (948) Horasan valiliğinden azledildikten sonra Tirmiz, Şûmân ve Aharûn'la birlikte Ça-gāniyân'da ele geçirdi. Aynı yıl Sâmanî Hükümdarı I. Nûh'a isyan etti ve taraflar arasında Ça-gāniyân yakınlarında çok çetin bir savaş oldu. Sâmanîler Ebû Ali'yi mağlûp ettiler ve Ça-gāniyân'a girerek şehri yakıp yıktılar ve yağmaladılar. 341'de (952) Ebû Ali ikinci defa Horasan valisi olunca Ça-gāniyân'ın idaresini oğluna bıraktı. 344'te (955) ölünce cenazesi Ça-gāniyân'a getirildi ve burada defnedildi.

Çagāniyân 390 (999-1000) yılında Karahanlı hâkimiyetine girdi. Gazneli Mahmud Mâverâünnehir'e gelince kendisini ilk karşılayan ve hizmetine giren Ça-gāniyân emîri olmuştur. Karahanlı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Mahmud'un Selçuklular'a karşı alacakları tedbirleri müzakere ettikleri Mâverâünnehir görüşmesine adı zikredilmeyen Çagānî emîri de katılmıştı (416/1025). Gazneli Mesud zamanında Ça-gāniyân valisi onun damadı olan Ebû'l-Kâsım idi ve 427'de (1035) Sultan Mesud'a gönderdiği hediyeler arasında Ça-gāniyân'da avlanmış panterler de vardı.

Çagāniyân 451'de (1059) Selçuklular'a tâbi oldu ve 456'da (1064) meydana gelen bir isyan üzerine Sultan Alparslan Ça-gāniyân'a giderek bu isyanı bastırdı. Bölge 561 (1165) yılında Karahitaylar'ın istilâsına uğradı. 570-571 (1174-1175) yıllarında Bâmiyân Gurluları'nın eline geçen Ça-gāniyân VII. (XIII.) yüzyılda Çağatay Hanlığı'nın topraklarına katıldı. Moğol istilâsıyla ilgili olarak kaynaklarda bilgi yoktur. Ça-gāniyân Timurlular zamanında Denâv (Dih-i Nev) adıyla anılmaktaydı. Meşhur şair Ferruhî-i Sîstânî Ça-gāniyân'da Muhtâcoğulları'nın sarayında bulunmuş ve bu emîrlerden himaye görmüştür. Ça-gāniyânlı meşhur muhaddis ve fakihler arasında Ebû Bekir Muhammed b. İshak, Ebû Sa'd Muhammed b. Müyesser, Ebû'l-Fazl Abbas